

Fonfonul din Măgurele și Americanii la Chitila*

Dan H. Constantinescu

Am simțit, în manifestările prilejuite de comemorarea centenarului Șerban Țițeica, lipsa punctului de vedere „Țițeica și timpul său” – sau, mai bine zis, „timpurile sale”. Ce timpuri! Declinul partidelor democratice și ascensiunea mișcării legionare, dictatura carlistă, așa-zisa „biruință” legionară urmată de dictatura antonesciană, războiul cu urmările sale politice și economice în țara ocupată de facto de trupe sovietice, dictatura comunistă de nuanțe succesive de la stalinism până la naționalism, cu controlul absolut al partidului comunist și al Securității. Doar Mircea Iosifescu ne-a relatat un episod de corupție în mediul universitar din anul 1937, a cărui victimă a fost Țițeica. Voi prezenta aici un material inedit despre cele petrecute în 1952 în Institutul de Fizică de la Măgurele, când un impostor pretins fizician, manevrat din interiorul CC al PMR, a încercat, până la urmă fără succes, să-l îndepărteze pe directorul Horia Hulubei și să preia controlul asupra institutului.

Institutul de Fizică al Academiei RPR fusese înființat în toamna anului 1949, sub direcția lui Horia Hulubei. Câteva luni mai târziu era numit director adjunct Andrei Popovici, om de încredere al „academicianului” Mihail Roller – cel care „a îndeplinit funcții pe linie de propagandă în aparatul Partidului Comunist, exercitând o dictatură de tip stalinist asupra culturii” [1]. Popovici avea un doctorat în matematici, conferit de Facultatea de Științe din București pe baza unei teze cu titlul „La physique d'action: une nouvelle physique unitaire” [2]; au urmat câteva articole care dezvoltau aceeași temă, culminând cu „Teoria generală a constantelor fizice” [3], care trebuia să-i stabilească definitiv reputația de fizician. A publicat ulterior articole de geometrie diferențială și relativitate generală [4], irelevante aici și acum. Preda cursul de fizică la facultatea de filosofie și se considera „cel mai bun dintre marxiștii români” [5]. În institut și-a atras repede antipatia multora, care l-au poreclit, nu fără malițiozitate, Fonfovici (avea un pronunțat defect de vorbire), iar porecla a prins.

Nou creat, Institutul de Fizică avea nevoie de cercetători și de aparatură, și proaspătul director adjunct a trecut la acțiune. Curând, în institut au

*Un document inedit despre Institutul de Fizică în anul 1952. Curierul de Fizică, nr. 61, august 2008.

apărut „cadre tinere” recrutate după criteriile politice și nu arareori de nivel profesional (sub)mediocru, iar „baza materială” a fost repartizată conform intereselor celor agreeți de partid. Totul se petrecea fără ca cineva (directorul, consiliul științific, directorii secțiilor, cercetătorii, ...) să fie consultat. Probabil intimidat de aparatul politic din spatele lui Popovici, directorul Hulubei nu a intervenit. Situația din institut și perspectivele de viitor deveniseră atât de îngrijorătoare încât un grup de fizicieni – în care figurile proeminente erau Șerban Țițeica și Alexandru Sanielevici – s-a adresat conducerii Academiei. Sesizarea a ajuns la Comitetul Central al PMR, de unde Roller a dispus „analiza muncii” în institut; era vorba, de fapt, de o anchetă, care a avut loc în aprilie-iunie 1952. Începutul a fost marcat de o ședință la care au fost convocați toți salariații institutului; a urmat un număr de ședințe separate pe secții, în care unii cercetători (nu toți) au putut să-și prezinte punctul de vedere. Comisia de analiză/anchetă era prezidată de Constanța Crăciun, membru al CC al PMR; vreme de două luni, ea a fost prezentă zi de zi în institut și, pe lângă discuțiile din ședințe, a discutat personal cu fiecare salariat, de la director pâna la îngrijitoare, portar și șofer [6-7].

Am găsit o documentare asupra acestui episod, astăzi puțin cunoscut, în arhiva personală a tatălui meu, geofizicianul Liviu Constantinescu, care pe vremea aceea era director adjunct al secției de geofizică din Institutul de Fizică. E vorba de aproximativ 80 de pagini manuscrite, cele mai multe de mărimea unui sfert de coală, care conțin fie note (inevitabil fragmentare) luate de el în timpul ședințelor, fie însemnări pregătite în vederea propriilor intervenții (a luat cuvântul în fața comisiei de trei ori).

Ședința „plenară” din **25 aprilie**, cu care a început analiza muncii, a fost și singura la care a participat personal Roller [6]. Țițeica și Sanielevici au primit cuvântul pentru a-și prezenta pozițiile:

Ș. Țițeica vorbește despre «*cadrele tinere*».

Tov. Sanielevici «*Dotarea – orice om cu experiență de laborator – lipsă de aparate. Cauza profundă a nesistematicei aprovizionări: lipsa de colaborare între director și subalterni. Formarea cadrelor tinere în laborator (Universitate sau Măgurele?) Dacă am fi fost consultați!? Nu suntem consultați în general și când pentru salvarea aparențelor suntem nu se ține seama de părerile noastre.*»

Membrii comisiei au trasat apoi planul discuției, indicând problemele și formulând întrebări:

Roller «*1) Care e concepția generală științifică care stă la baza activ inst pentru orientare. Materialism dialectic. 2) Ce face direcția? Relația secțiilor cu ea. Administrația. 3) Nivelul publicațiilor. 4) În ce măsură publicațiile reprezintă tribună a noilor concepții și în ce măsură direcția ajută aceasta. 5) Ritmul de dezvoltare al Institutului. Prea rapid pe hârtie nu în realitate.*»

Tov. Pârvu «1) În ce mod colaborează conducerea secției cu conducerea institutului și cum se face colaborarea cu celelalte secții. 2) Dacă dezvoltarea bazei materiale a institutului se face logic (Sanielevici). 3) Dacă cadrele formate de fizicieni sunt folosite în chipul cel mai potrivit. 4) Problema orientării în fizica teoretică . . . o problemă justă. Contribuția secției de fizică teoretică la ridicarea nivelului celorlalte secții.»

Tov. Frunză «1) Rolul Inst și al secției în lupta ce se duce în fizică între materialism și idealism. 2) Cum contribuie secția de fizică teoretică la ridicarea nivelului în celelalte secții. 3) Ce comenzi s'au făcut de cărți, reviste? Ce s'a obținut și ce nu? Cauzele? . . . 4) Părerea despre tematica Institutului în general, dacă e cea mai potrivită pentru nevoile țării. 5) Cum se vede îmbunătățirea activității consiliului științific.»

Discuțiile următoare s-au transformat curând în critici dure concentrate asupra lui Hulubei, inclusiv acuzația directă de sabotaj. Ea se baza pe faptul că în coșul de hârtii din camera unde se afla microscopul electronic fusese găsit un muc de țigare, stins.

Vencov «Modul de lucru cu cadrele tinere în secția de Fizică teoretică.»

Potop «Prof. Hulubei a lucrat de unul singur, fără plan, nesocotind sprijinul în concepții și . . . a științei sovietice . . . Rea credință – Sabotaj . . . Vitregie a direcției – Lipsă de discutare – Lipsa controlului – Actualmente control aparent – Nivelul comunicărilor – Lupta de opinii nu a fost promovată – Izolarea fizicei – ingineri – Prof Hulubei cu oameni ai lui. Schimbare cu venirea tov. Popovici!»

Szell (șef de atelier [5]) «Probleme minore cari n'au ce căuta în institut de cercetare . . . Generația nouă greșit îndrumată . . . Art. lui Popovici din 48 – fizica unitară, probleme de mare anvergură – fizică materialistă și dialectică . . . Nu s'a luat atitudine. Țițica. Sub aspect general se poate vorbi de realizări. Sub aspectul nu al eternității ci al creației stăm prost, modest . . . Producție slabă în ierarhia specim de cercetare. Saltul calitativ sau acrobații de producție . . . Tematică mărunță – vina conducerii. Tov. Popovici nu are rutină nefiind experimentator. Tov. Hulubei ar fi trebuit să spună halt! mergem la cercetare.»

Tov. Roller «Părerea Dvs asupra felului în care vedeți concepția de bază a Institutului din Buc. În ce măsură orientarea Inst, utilizarea mijloacelor puse la dispoziție sunt potrivite? 2) Aprecieri asupra nivelului lucrărilor cari au apărut. În ce măsură utilizarea criticii și autocriticii e asigurată? 3) Care sunt premisele necesare ptca fizica să ia avântul necesar dezvoltării RPR? Unirea tuturor forțelor – Ne depărtăm de acest desiderat. Nu toți fizicienii vin în institut. Cei existenți nu urmăresc unii preocupările celorlalți. Nu se vede progres la capătul a trei ani. Baza materială – Inventarul.»

Discuția este continuată în ziua următoare, **26 aprilie**:

Prof. Murgulescu «*Concepția fundamentală care trebuie să stea la baza cercetării în fizică Materialismul dialectic nu e numai implicită. Concepția trebuie adânc însușită și amplu aplicată (URSS). Eforturi și la Inst de fizică (Tov. Popovici). Cel puțin nu s-a reflectat în afară. Legătura dintre teorie și practică – Szell. Cadre – e avantajos să ai cadre formate dar e merituos să le crezi. Introducerea tinerilor în probleme. Nu se aplică metodele socialiste de muncă. Lipsește dorința și hotărârea de a lucra în colectiv. Exagerarea planificării prin împingerea până în mocirla birocratismului. Controlul în activitate fără reversul lui pozitiv: sprijin. Mai multe ședințe de lucru de contact. Opinii libere, critică, autocritică. Problema înzestrării e de bază. Lipsește un principiu adecuat pentru înzestrare. Fără planificare, după întâmplare . . .*» Termină cu un amuzant lapsus linguae: «*În regim socialist totdeauna există sarcini mai mari decât pot oamenii să le ducă.*»

Tov. Paul Petrescu «*Concepția de cercetări. Afară de Potop Popovici nu s'a dus lupta de opinii. Șerban Țițeica n'a luat atitudine față de comunicarea tov. Popovici . . . Experiența sovietică. Institutele de fizică sovietice.*» «*Spirit de castă*» (Andrei Popovici) «*. . . formare de cadre. Cadre noi în spirit nou.*»

Prof. Gheorghiu «*Hulubei – n'a cerut sfaturile nimănui, n'a făcut plan, a găsit pe unii și pe alții. Nu se dă fiecare cu tot ce are, se fac rezerve pentru nu se știe ce viitor! Institutul meu! Mână de ajutor generoasă din partea dir. adj. șt. . . .*»

Prof. Tănăsescu «*Am dori să aplicăm marxism-leninismul. Îl învățăm dar ideile expuse acolo mi se par rupte de ceea ce facem aici. Utilaj – Prof. Popovici greșeste (și ceilalți) când vorbește de sabotaj. Cadre – sarcini prea grele. Tematică prea bogată în raport cu posibilitățile.*»

Șerban Țițeica (întrebare) «*Punctul de vedere al Academiei asupra importanței relative a diverselor categorii de probleme.*»

Tov Frunză (întrebare) «*Cum e studiată și însușită în institut lupta fizicienilor sovietici în combaterea idealismului.*»

Bădărău «*Suntem înapoiți din p.d.v. ideologic. Și numai tov. AP a făcut încercări răzlețe pentru remediere. Însușirea științei sovietice merge din ce în ce mai bine. Traduceri, referate. Mergem pe calea bună. Cursuri speciale cu aplicații la fizică, în special seminarii Tov. Vescan.*»

Tov. Frunză (întrebare) «*Cum s'au prezentat fizicienii la universitatea serală.*»

Traian Gheorghiu «*Mai slab decât orice institut.*»

Tov. Roller «*Întrebarea pusă de Prof. Țițeica. Discursul Tov. Gheorghiu-Dej la inaugurarea Academiei RPR. Ultimul discurs al tov. Gh-D la congresul învățătorilor. Probl. fundamentală: literatura clasicilor marxism-leninismului. Imperialism și empirism-criticism. Anti-Dühring de Engels. Hotărârile Acade-*

miei, rezoluții.»

Liviu Constantinescu intervine prima dată în cursul ședinței din **13 mai**:

«Situția actuală: nesatisfăcătoare . . . Vina o poartă directorul Institutului că a părăsit conducerea în mâna unui om, directorul adjunct științific, care nu e om de laborator, nu e fizician și nu consultă fizicienii ci conduce arbitrar, tiranic, „de unul singur” (Potop). Când pentru salvarea aparențelor suntem consultați, nu se ține seama de părerile noastre. Meritul incontestabil de organizare formală, pe secții și laboratoare + orientarea ideologică e pus în umbră de o serie de lipsuri și greșeli.»

«1) Incompetență. Nefizician cu pretenții de a fi, de a ști totul: acustică, chimie, geofizică, chiar geologie . . . 2) Îngâmfare: nu acceptă sfaturi, nu admite păreri contrarii. 3) Arbitrar: încadrările din Iunie-Iulie 1951 și reîncadrările ulterioare. Criterii și condiții necunoscute C.S. Aprobare de principiu – bunul plac . . . 4) Conducere tiranică, fără C.S. care e convocat numai formal și ale cărui hotărâri sunt ignorate ulterior dacă nu sunt conforme cu dorințele directorului adjunct . . . 5) Incorectitudine. Lipsa proceselor verbale, cel puțin nu s'au semnat . . . 6) De unul singur fără și împotriva directorului. Publicațiile. Articole prezentate spre publicare nu apar . . . 7) Subminarea principiului de autoritate, neînțelegerii dintre director și directorul adjunct făcându-i-se publicitate. Manifestări nepotrivite (deschiderea ședinței) – îngrijitori, șofer. 8) Abuz de autoritatea partidului. Partidul și Guvernul: cuvinte magice pentru impunerea voinței (Palatul dorește). Nu aplică linia Partidului – Potop.»

«M'am referit mai mult la directorul adj. căci Directorul a fost criticat, exagerat, de tov. Potop. Trebuie totuși să adaug că vinovăția directorului institutului nu e mică, a acceptat și a tolerat situația, a părăsit frânela conducerii. O bună parte de vinovăție revine președintelui consiliului științific și chiar membrilor acestui consiliu.»

Pentru exprimarea acestei opinii Constantinescu este învinuit, în discuții, de «Atitudine de dreapta din timpul războiului . . . mocnire . . . isbucniri fără fond sănătos . . . spirit de castă . . . » «Dece nu și-a manifestat critica? N'a avut ocazia, posibilitatea?»

Dar în ziua următoare, **14 mai**, învinuirile contra lui Constantinescu devin intimidări fățișe, odată cu escaladarea acuzațiilor contra lui Hulubei:

Tov. Petcovici (membru al comisiei) «. . . împotriva părerii tov. (Tănăsescu) că: 1) cele învățate în univ. de marxism-leninism nu se pot aplica, 2) nu se poate vorbi de sabotaj, parcă ar fi brâu care apără de sabotaj. Brâu a fost, care a împiedicat pătrunderea elementelor sănătoase în institut.»

«Lupta de clasă. Tov. Const. nu-i place să audă vorbindu-se despre politica partidului și guvernului, a ridicat problema caustic ca și când Americanii ar fi la Chitila.»

«Știința occidentală a rupt demult cu știința. Oamenii neorientați trebuie să fie ori cu noi ori împotriva noastră . . . »

«Elemente sabotoare în jurul prof. H. Lupta de clasă – Sabotaj – tot mai ascuțit, pe măsură ce reacțiunea pierde terenul de sub picioare. Lipsă mare din partea lui Hulubei și se pune întrebarea dacă e o naivitate, preocupări științifice sau e o lipsă orientată, conștientă. Gospodărirea bunului poporului muncitor. Teza greșită a tov. Constantinescu că Prof. Hulubei a greșit când a părăsit conducerea. Invers: Tov. Popovici a greșit când n'a lovit mai energic. Savanții n'au avut posibilitățile de azi . . . » Discursul devine tot mai incoerent și mai amenințător: *«Tov. Popovici – numele Partidului și guvernului . . . Tov. Popovici – nivel tehnic și politic. Prelucrare a hotărârii P și G. Cărticică pentru orientare . . . Comparație Curtea Regală - Partid . . . Individ – Bandit . . . Sabotaj. Lupta de clasă nu să înceteze ci să meargă până la capăt . . . Cosmopolitism . . . »*

Liviu Constantinescu mai ia cuvântul în **28 mai** și apoi, a treia oară, în **11 iunie**:

«Este aproape de prisos să spun că nu vreau să pozez în acuzator. Ceea ce urmăresc este pur și simplu să pun, cinstit, la dispoziția comisiei câteva elemente cari să contribuie la clarificarea situației generale din Institut, clarificare pe care o dorim cu toții, și implicit să dau o justificare a atitudinii mele, căreia i s'au dat interpretări necorespunzătoare realității.» Face apoi o trecere în revistă a principalelor puncte ale *«preocupărilor, activității și realizărilor»* din secție și institut: planul dezvoltării științifice, tematica, orientarea ideologică, formarea cadrelor tinere, administrația, utilajul, conflictul din sânul conducerii.

«Administrația . . . Răul pare a-și avea origina în monopolizarea conducerii din toate p.d.v. de dir. adj. șt. care e Dir. Inst. + Dir adj. șt. + Dir. adm. + Dir. contabilitate + Șeful cadrelor + Planificator + Repartizator magazie. În special cred că e dăunătoare renunțarea de facto la triumphiul de conducere după schema generală introdusă în instituții și întreprinderi. Se pare că în spațiul hipercomplex bisextic S_{12} în care e obișnuit să lucreze tov. Popovici imaginea triumphiului degenerază într'un punct, altfel nu se explică concentrarea administrației.»

«Conflictul din sânul conducerii. Nu cred că e un conflict care să aibă la origine lupta de clasă sau caracter politic. Conflictul are la origini dorința de ascensiune fără competența necesară căreia i s'a opus o rezistență prea slabă din partea celor competenți – direcțiunea și consiliul științific. În acest sens numai se poate vorbi de acțiune și reacțiune . . . Cred în bunele intenții ale Prof. Hulubei și sunt convins că nu poate fi vorba de sabotaj. Cei care vorbesc despre așa ceva bazându-se pe un muc de țigară într'un coș de hârtii sunt de rea credință.»

La urmă, Constantinescu lămurește un punct de vedere mai personal, privitor la calitatea de (ne)fizician a lui Popovici, punct de vedere a cărui justete fusese contestată și a cărui manifestare dăduse prilej la multe discuții.

«Dece tov. P. nu e – după părerea mea – fizician? (N'a fost vorba de Vescan sau Țițeica). Afirmatia mea că tov. P. nu e fizician a dat loc la discuții aici în ședința de analiză din fața comisiei și în afară între fizicieni. Am asistat și eu la o asemenea discuție în care controversa s'a terminat cu susținerea a două p.d.v., 1) nu e fizician, 2) E fizician, dar de o calitate care nu i-ar da dreptul la prezența în I.F. (nu pot întrebuința adjectivul care s'a adăugat). Eu rămân la p.d.v. că tov. P. nu e fizic, ceea ce lasă să fie altceva, p.d.v. pe care mi-l susțin în felul următor . . . Admițând că tov. Popovici ar fi fizician teoretician să uităm vorbele sale, pretenția de a face materialism dialectic, și să examinăm faptele sale, lucrările. Teza – doctor în matematică. Ultima lucrare publicată în Buletinul științific: Teoria generală a constantelor fizice . . . Este foarte greu să înțelegi lucrarea. Ermetism, caracterul ei esoteric nu e singurul motiv. Se adaugă redactarea greoaie. (Se pune întrebarea: pentru cine scrie dacă fizicienii nu-l înțeleg?)»

«Dar unde înțeleg sunt lucruri uluitoare. Las la o parte reprezentarea geometrică a tuturor formelor de existență ale materiei în spațiul hipercomplex bisectic, omogenizarea mărimilor fizice (în legătură cu care citează pe Lenin, fără indicații precise), procedul formal al stabilirii unor progresii geometrice de anumite rații, mă voi opri puțin acolo unde mă pricep și unde am înțeles ce vrea să spună tov. Popovici. Relievez trei lucruri . . . »

«1) Postularea existenței unei entități (nu pot spune particulă) care după caracteristicile cari rezultă din poziția ei în șirul respectiv are proprietăți extraordinare, o masă extrem de mică (10^{-7} g), diametru de 200 Km și o sarcină de 16 Coulomb . . . Cum tov. Popovici pretinde că teoria sa (de fapt nu e decât o potriveală parțială) se aplică și galaxiilor, se pune întrebarea: Ce e această entitate de spin 0 (n'ar fi tovarășesc să folosesc pentru a o desemna numele care i-a fost dat de fizicieni), particulă elementară sau galaxie? Ca particulă elementară ar fi cam măricică, așezată cu centrul deasupra Buzăului s'ar întinde până la București și Galați. Pentru o galaxie ar fi cam mititică, abia ar putea cuprinde R.P. Albania.» Numele care fusese dat „entității” de fizicieni era fonfon. Proprietățile fonfonului, așa cum rezultau ele din „teoria generală a constantelor fizice”, le calculaseră Liviu Constantinescu și Radu Grigorovici în vederea acestei comunicări [7].

«2) Massa protonului $m_p = m_e/\sigma$. . . nu e eroare de tipar . . . $\sigma = 1/137$. . . $m_p = 137 m_e$. . . »

«3) Sarcina fotonului $e_f = 10^{-20}e_e$ Semnul? Orice foton . . . Deviație în câmpul magnetic al soarelui $1,78''$ la ecuator.»

Urmarea acestei anchete s-a lăsat așteptată mai multe luni și a venit pe

tăcute: directorul adjunct Andrei Popovici a fost destituit. Dar ar fi fals să interpretăm episodul doar ca pe un caz grotesc de *asinus in tegulis*. Raportul comisiei nu a fost făcut public; vom afla, poate, mai multe dacă și când va fi desecretizată arhiva CC al PCR.

Referințe

[1] Dorina N. Rusu: Membrii Academiei Române – Dicționar, Editura Enciclopedică / Editura Academiei Române, București, 2003, p. 724.

[2] Andrei Popovici: *La physique d'action: une nouvelle physique unitaire*, Institut Polytechnique de Jassy, Jassy, 1948, 145 p. (v. fișa bibliografică rătăcită la <http://www.romanian-philosophy.ro/autori/Barbilian.txt>).

[3] Andrei Popovici: Teoria generală a constantelor fizice, Academia Republicii Populare Române, Buletin științific, Secțiunea de științe matematice și fizice, Tom. III, Nr. 3, 1951, pp. 417-427.

[4] Ștefan Berceanu și Mihai Vișinescu: comunicare publică, 2008.

[5] Andrei Deveny: comunicare personală (prin Rodica Marchidan), 2007.

[6] Mircea Oncescu: comunicare personală, 2004.

[7] Radu Grigorovici: comunicare personală, 2003.